

Сюрень II, Шан-Коба, Фатьма-Коба, Замиль-Коба I, Мурзак-Коба, Буран-Кая. Ці знахідки говорять, що навіть Крим входив в зону поширення свідерської культури, як в свій час припускав Г. Бонч-Осмоловський.

Привертає увагу те, що на стоянці Сюрень II в Криму були виявлені серії листоподібних наконечників і атипові з черешком і що вони, як і на Дністрі, супроводжувались фауною, де були рештки північного оленя¹³. Враховуючи ці дані, є підстави вважати, що на Подністров'ї одна з груп мезолітичного населення в передтарденуазький час входила в ареал свідерської культури.

Порівняння матеріалів стоянки Атаки VI з комплексами ранньонеолітичних пам'яток району Сорок на Дністрі, досліджених В. І. Маркевичем, вказує на їх генетичний зв'язок, що важливо для з'ясування походження дністровського неоліту і всієї буго-дністровської неолітичної культури¹⁴. Отже, мезолітична стоянка Атаки VI є цінним джерелом для вивчення історії господарства і культури стародавнього населення Прикарпаття.

А. П. ЧЕРНЫШ

Стоянка Атаки VI и некоторые вопросы мезолита Поднестровья

Резюме

Мезолитическая стоянка Атаки VI, расположенная в отложениях первой террасы правого берега Днестра у с. Атаки Кельменецкого района Черновицкой области УССР, была открыта автором в 1949 г., а раскопки ее производились в 1965 г. Днестровской палеолитической экспедицией ИОН АН УССР. В культурном слое обнаружены различные материалы: кремневые изделия, в том числе нуклеусы, остатки фауны (северный олень, лошадь, зубр), ракушки и др. Среди орудий труда преобладают скребки. Кроме того, были встречены резцы, пластины, острия, наконечники позднесвидерского типа, треугольники и другие предметы.

Комплекс кремневых изделий, а также геологические условия залегания культурного слоя позволяют датировать поселение предтарденуазским временем мезолита. Имеющиеся материалы свидетельствуют о проникновении культуры свідерского облика на Поднестровье, что не является случайным, учитывая наличие свідерских комплексов на территории Румынии, а также на серии мезолитических памятников Крыма.

І. С. ВІНОКУР, М. С. БОРКОВСЬКИЙ

Нові знахідки на трипільських поселеннях Подністров'я

Подністров'я дуже насичене пам'ятками трипільської культури. Особливо добре вивчені вони на Середньому Дністрі, де досліджувалися різні етапи розвитку Трипілья. Досить згадати праці С. М. Бібікова, Т. С. Пассек, К. К. Черниш, Т. Г. Мовши¹ та інших дослідників, щоб

¹³ Е. А. Векилова. Мезолитическая стоянка Сюрень II.—КСИА АН УССР, вып. 7. К., 1957; ії ж. К вопросу о свідерской культуре в Крыму.—КСИА АН СССР, вып. 82. М., 1961.

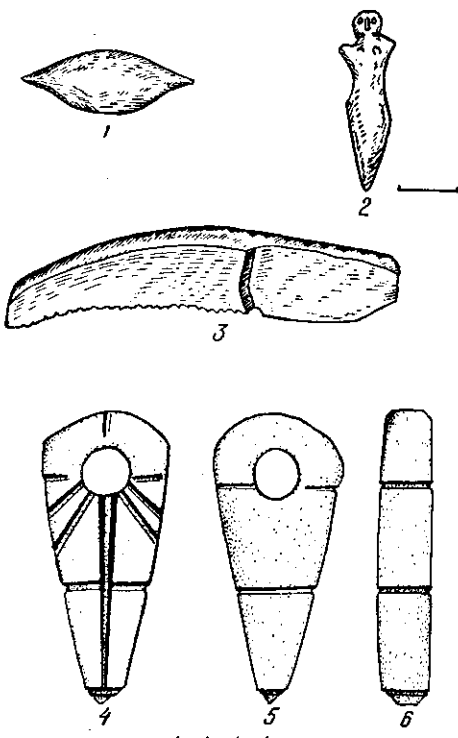
¹⁴ В. И. Маркевич. Исследования неолита на Среднем Днестре.—КСИА АН СССР, вып. 105. М., 1965; В. Н. Даниленко. Неолит Украины. К., 1969.

¹ С. Н. Бибилов. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре.—МИА, № 38. М., 1953; Т. С. Пассек. Периодизация трипольских поселений.—МИА, № 10. М., 1949; К. К. Черниш. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі. К., 1959; Т. Г. Мовша. Трипільське поховання в с. Цвіклівці.—Археологія, т. XVI. К., 1964, стор. 213—222; ії ж. Скарб прикрас з пізньотрипільського поселення в с. Цвіклівці.—Археологія, т. XVIII. К., 1965, стор. 161—170.

уявити, як густо населеним був вказаний район у IV—III тисячоліттях до н. е.

За останні роки проведено археологічні розвідки на Середньому Дністрі, де разом з іншими пам'ятками відкрито нові місцезнаходження трипільської культури. На деяких поселеннях виявлено важливі, можливо, навіть унікальні знахідки, описані нижче.

На поселенні розвинутого Трипільля поблизу с. Бакота Кам'янець-Подільського району Хмельницької області зібрано підйомний матеріал та проведено невеликі розкопки. Серед знайдених речей особливу увагу привертає крем'яний серп з широкої пластини, відколотої від призматичного нуклеуса (рисунок, 3). Довжина знаряддя 13 см, ширина його в тильній і середній частині 3 см. Спинка серпа досить масивна — товщиною 0,7 см. Вона додатково оброблена технікою ретушування. Лезо тонке (0,1—0,2 см) і має насічку. Від роботи на ньому є сліди полірування, особливо на «носику» серпа. Під час його виготовлення в тильній частині, в місці скріплення з дерев'яним або кістяним руків'ям, відкололи невелику пластину на всю ширину. Внаслідок цього утворився уступ-упор. Для зручності скріплення з руків'ям у вказаній частині вибито сегментоподібну виїмку.

Історія племен енеолітичної епохи на південному сході Європи охоплює, як показав С. М. Бібіков, кілька етапів і засвідчує відповідно декілька типів крем'яних серпів, якими користувалися для збирання злакових². Першим типом С. М. Бібіков вважає пластинчастозубчастий енеолітичний серп набірної конструкції³. Для реконструкції цього варіанта знаряддя у кістяній оправі беруться до уваги крем'яні пластини з кутовою відполірованою поверхнею (вкладиші від серпів), виявлені в Озаринцях, Ленківцях, Сабатинівці II, Греновці та інших пам'ятках.

Другий тип серпа, що побутував у розвинутому та пізньому Трипільлі, — це, за С. М. Бібіковим, крем'яні пластини із слідами дзеркальної поліровки на їх довгих краях. Підтвердженням є, зокрема, такі знахідки, як кістяна оправка та фрагмент крем'яного довгого вкладиша з Гребенів⁴. Довгі ножевидні крем'яні пластини-вкладиші для серпів іноді мають на своїх кінцях виїмки для упору в місці скріплення їх з роговою (кістяною) оправкою. Такі знаряддя відомі з Усатового, Чернина, Троянова, Червоного Хутора та інших місцезнаходжень⁵.

Нові знахідки на трипільських поселеннях Подністров'я:

1 — глиняна модель зерна ячменю з Дерев'яного; 2 — мініатюрна жіноча статуетка з Ходорівців; 3 — крем'яний серп з Бакоти; 4—6 — мергелева сокирка з символічним зображенням з Дерев'яного.

² С. Н. Биби́ков. Из истории каменных серпов на Юго-Востоке Европы.— СА, № 3. М., 1962, стор. 3—25.

³ Там же, стор. 4—6.

⁴ Там же, стор. 7, 8.

⁵ Там же, стор. 11.

До третього типу, поширеного за доби бронзи, належать різні варіанти серпів, які мали форму дзьоба, сегмента або серпа. Вони представлені на Волині, у Середньому та Нижньому Подністров'ї. Реконструюючи ці серпи, спосіб їх скріплення з руків'ям, дослідник показав, що вони закріплювалися в оправі під тупим кутом⁶.

Серп з Бакоти, за наведеною вище схемою, можна віднести до типологічного ряду між другим і третім типами, що відповідає часу його побутування (він знайдений на поселенні розвинутого Трипілья). Таким чином, крем'яний серп з Бакоти доповнює і розширює наші уявлення про жнивні знаряддя рубежу розвинутого і пізнього Трипілья. Його використання, безсумнівно, передбачало наявність дерев'яного або кістяного руків'я.

Іншою цікавою знахідкою є сокирка з мергелю, виявлена на поселенні розвинутого Трипілья в с. Дерев'яне Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Вказана річ не могла використовуватись у господарстві, як свідчить сам матеріал, надто м'який для виконання будь-яких робіт. Крім того, сокирка має на своїй поверхні, очевидно, магічний орнамент (рисунок, 4—6). Висота її 10, ширина біля обушка з круглим просвердленим отвором 4,3, діаметр отвору 1,8 см, товщина сокирки 2 см. На одному боці по всій поверхні є спеціально прокреслені вдавшину заглиблені прямі лінії. Вони наче радіально розходяться від центра отвору. Крім того, на лицьовому боці виробу чітко простежуються три паралельні заглиблені лінії: одна у верхній частині (біля обушка), друга — нижче середньої частини і третя — біля самої основи, найближче до леза (рисунок, 4). Ці лінії помітні на зворотній поверхні сокирки та на її бочках по вертикалі (рисунок, 6).

Ми вважаємо, що мергелева сокирка з Дерев'яного пов'язана з світоглядом давніх трипільців-землеробів. Рисунок у верхній частині виробу, очевидно, символізує сонце. Отвір з радіально спрямованими променями, який нагадує зображення сонця, — безсумнівно, солярний знак. Важче розшифрувати три згадані вище лінії, наявні на всіх гранях сокирки. Можна, однак, запропонувати версію про поширену в той час триярнусу схему світу, згідно з якою зображували небо, повітряний простір і землю. Це знайшло свій вияв і в трипільському орнаменті⁷. Цікаво, що часто землю передавали схематично двома близько прокресленими лініями, подібними до тих, які є на магічному зображенні — орнаменті сокирки з Дерев'яного. Рисунок на лицьовому боці символізує зв'язок сонця та його життєдайних променів з землею. Центральний промінь, що йде перпендикулярно вниз від світила, наче пронизує землю. Таким чином, рисунок-ідеограма на сокирці з трипільського поселення може, на нашу думку, читатися так: з неба крізь повітряний простір світить, посилаючи живлючі промені, сонце. Воно прогріває землю і сприяє ясному врожаю. Така семантика зображення на культовій сокирці повністю відповідає всій системі ідеологічних уявлень носіїв культури розвинутого Трипілья, коли народжуються нові погляди на світ і сили, які ним керують⁸.

На поселенні в Дерев'яному знайдено також глиняний виріб (рисунок, 1). Довжина його 5,8, товщина 2,1 см. Думаємо, що це зображення (муляж) зерна, за формою, очевидно, ячменю. Глиняні моделі зерен відомі не тільки у трипільців, а й у носіїв інших землеробських культур, наприклад, доби раннього залізного віку⁹. У трипільській антропоморф-

⁶ С. Н. Бибииков. Из истории..., стор. 13, 14, 17, рис. 14.

⁷ Б. А. Рыбаков. Космогония и мифология земледельцев энеолита.— СА, № 1-2. М., 1965, стор. 39, рис. 14, 15.

⁸ Там же.

⁹ Б. А. Шрамко. Следы земледельческого культа у лесостепных племен Северного Причерноморья в раннем железном веке.— СА, № 1. М., 1957.

ній пластині, як показав С. М. Бібіков¹⁰, досить часто трапляються відбитки зерен злакових. Глиняний муляж з Дерев'яного доповнює відомі раніше факти про такого типу культові предмети.

Нарешті, слід згадати про знайдену на трипільському поселенні в с. Ходорівці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області глиняну жіночу статуетку (рисунок, 2). Як вважають дослідники, більшість аналогічних статуеток пов'язана з трипільськими жертовниками в житлах. Але фігурка з Ходорівців дуже мініатюрна (довжиною 2,8 см). Природно, використовувати її в комплексі жертовника було практично неможливо. Ймовірно, цю статуетку носили при собі. Отже, у трипільців, як показали дослідження Т. С. Пассек і С. М. Бібікова¹¹, могли бути й особисті амулети-обереги вказаного типу.

И. С. ВИНОКУР, Н. С. БОРКОВСКИЙ

Новые находки на трипольских поселениях Поднестровья

Резюме

На территории Поднестровья в последние годы на поселениях трипольской культуры обнаружены новые находки. Из с. Бакота происходит кремневый серп, который значительно расширяет представления об орудиях уборки урожая рубежа развитого и позднего Триполья. В с. Деревянное найдены топорик из мергеля с магическим орнаментом и глиняная модель зерна, очевидно, ячменя, а в с. Ходоровцы — интересный амулет в виде миниатюрной женской статуэтки из глины. Все эти находки связаны с земледельческим бытом и идеологией трипольских племен.

І. М. ШАРАФУТДІНОВА

Бронзоливарна майстерня з с. Гологурів на Київщині

1957 р. поблизу с. Гологурів Бориспільського району на Київщині в ур. Піщаному учні знайшли кілька ливарних форм. Ще дві матриці було виявлено під час дослідження місця знахідки вчителем І. І. Рождеським. Всього зібрано 12 матриць з негативами серпів, кельтів, кинджалів, наконечників списів тощо. На жаль, більшість форм дуже пошкоджена. Нижче подаємо опис знахідок.

1. Однобічна матриця для відливання серпів (розбита на три частини) виготовлена з актимоліто-тремолітової оталькованої карбонітizzatoваної породи*. Брусок розмірами 22,8×5—9, товщиною 2,3 см повторював вигнуто-овальну форму серпа. На плоскій поверхні вирізаний негатив широкого серпа-сікача з заокругленим носком і коротким стержнем, який розковували у формі гачка. Довжина серпа 18,5 см, максимальна ширина 5,5, довжина стержня 2,5 см (рис. 1, 1а; 6, 2). Протилежна сторона бруска, очевидно, закривала іншу матрицю для лиття подібних серпів: форма знаряддя сажистим контуром позначена на цій плоскій поверхні (рис. 1, 1б). Сажу ніби змащена жиром. Можливо, жиром змащували форму перед тим, як залити в неї розплавлений метал. Проте

¹⁰ С. Н. Биби́ков. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре..., стор. 253.

¹¹ Т. С. Пассек. Новые открытия Трипольской археологической экспедиции.—ВДН, № 4/9. М., 1939, стор. 186—191; С. Н. Биби́ков. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре..., стор. 258, 259.

* Геологічні визначення зробили Г. М. Козловська та І. В. Богацька.